

План

Вступ

1. Поняття шлюбу
2. Види шлюбу
3. Укладення шлюбу
4. Припинення шлюбу
5. Особисті і майнові відносини подружжя в сім'ї
6. Правові відносини в сім'ї

Список використаної літератури

Вступ

Римське право складалося в обстановці гострої соціальної боротьби, у якій приходилося від багато чого відмовлятися, зберігаючи найкраще. Це і сформувало такі його риси, як строгість, твердість правової регламентації, раціоналізм і життєва мудрість. Подібні якості визначили становлення строгої юридичної системи, зв'язаної широкими принципами, що поєднують правові норми. Висловлюється думка, що римлянам із самого початку вдалося виділити субстанцію права зі сфери почуттів і підкоривши її розрахунку створити з права незалежний від мінливих суб'єктивно-моральних поглядів зовнішній організм.

Особливістю римського права є його пристосованість до світового обороту, тому що Рим активно підтримував торгово-економічні і політичні відносини із сусідніми країнами. Це сприяло розробці абстрактних фундаментальних юридичних конструкцій у сфері приватного права. Таким чином, римське право пройшло строгу технічну школу.

Римське право торкалося різних сфер суспільного життя, в тому числі – і сімейної сфери. У сімейному праві в епоху ранньої Республіки відбувається порівняно мало змін. Огічейська влада (*patria potestas*) залишається непохитною. Деякі зміни спостерігаються в юридичних відносинах між подружжями.

Сім'я у Давньому Римі

З найдавніших часів римська сім'я була моногамною й патріархальною. Як усталене об'єднання вона виникає з розкладанням родового ладу. Перша історична форма моногамії вже заснована на владі батька сімейства.

Сім'я — це засноване на шлюбі чи кровному спорідненні об'єднання осіб, пов'язаних спільністю побуту, взаємною допомогою й моральною відповідальністю.

Давньоримська сім'я несла на собі відбиток родового ладу.

Вона будувалася за принципом підпорядкування владі глав сімейства *paterfamilias*. До складу сім'ї, крім глави сімейства, належали його дружина, діти та їхнє потомство, інші родичі, кабальні, а також раби. Терміном *familia* позначалась сукупність всього майна, дітей, рабів та іншої робочої сили. Припускається, що спочатку цей термін охоплював тільки рабів, що належали певній сім'ї, а згодом і все інше майно, робочу силу (дружину, дітей, кабальних, інших осіб). Це об'єднання засновувалось не на кровному зв'язку (його на ті часи ще не знали), а на владі домовладки, яка на той час мало чим відрізнялась від влади над рабами. Під владу домовладки підпадали не тільки дружина, діти та їх потомство, а й невістки, чоловіки дочок, якщо вони переходили жити в сім'ю дружини (приймаки), а також всі інші особи.

Характерні особливості римської сім'ї знайшли відбиток у римському сімейному праві, яке відзначається завершеністю, послідовністю. Багато його положень збереглося до наших часів.

Укладання шлюбу

Римські Юристи приділяли багато уваги правовим питанням шлюбних відносин, ви-вчивши та проаналізувавши, дали відповідні оцінки їх різновидам. Давньоримське суспільство намагається ідеалізувати сім'ю.

Римські юристи досить ідеалістично визначали шлюб. Наприклад, Модестін писав: «Шлюб є союз чоловіка і жінки, спільність всього життя, єднання божественного і людського права». Між тим в усі часи рабовласницької держави дружина, жінка ніколи не займала рівного з чоловіком, мужем становища. Вона завжди знаходилася в залежності від батька, чоловіка, брата, опікуна тощо. Йдеться не про традиційну моральну чи фактичну залежність, а про правову нерівність. Римляни цього не приховували.

Не кожна сім'я, не будь-які відносини між чоловіком і жінкою визнавалися римським правом шлюбом, який породжує правові наслідки у взаємовідносинах між учасниками цього союзу.

Шлюб (*matrimonium*) — "союз чоловіка і жінки, поєднання всього життя, спільність божого і людського права". В цьому розумінні, яке було сформульовано класичним юристом Модестином, відобразилося підкорення регулювання шлюбно-сімейних зв'язків правовим нормам подвійного походження: як виявлення вимог "людського права" шлюбний союз підпорядковується установам цивільного права, як виявлення вимог "божого права" шлюбний союз повинен відповідати вищим вимогам морального і релігійного характеру. У канонах римської правової культури шлюб не був тільки приватною справою. Люди не можуть за допомогою власної вигадки визначати, яким повинен бути шлюб, чому в ньому можна слідувати і чого уникати.

Неоднакове правове походження інституту шлюбу в цілому визначило складність його юридичної конструкції в римському праві.

Найдревнішою формою шлюбу був релігійний обряд, в якому брали участь великий понтифік, фламін Юпітера і десять свідків. Наречений та наречена приносили богам в жертву хліб з полови (*far*), тому весь обряд носив назву *confarreatio*. В очевидь, такий шлюб могли укласти тільки патриції. Поруч з цією релігійною існувала і світська форма шлюбу, яка полягала в уявному продажу нареченої жениху (*coemptio*). Здійснювався обряд манціпації, і наречена переходила у владу чоловіка. Шлюб міг бути

довершений і без всяких обрядів: дружина, що прожила рік в будинку чоловіка, вступала під його владу. Ця влада як би придбавалася давнім володінням. З течією часу стали укладатися і такі шлюби, коли дружина не вступала під владу чоловіка (*matrimonium sine manu mariti*). Вже законами Дванадцяти таблиць було визначено, що жінка, що не бажала встановлення над нею влади чоловіка, повинна була відлучатися з будинку щорічно на три ночі і, таким чином, переривати давнє володіння. Шлюби без влади чоловіка характерні особливо для подальших періодів римської історії.

Римське право розрізняло два види шлюбу, законний (правильний) римський шлюб (*matrimonium iustum*) і незаконний (неправильний) шлюб. Римський правильний шлюб у свою чергу історично поділявся на два види:

шлюб з чоловічою владою (*cum manu mariti*);

шлюб без чоловічої влади (*sine manu mariti*).

Правильний римський шлюб укладався відповідно до норм цивільного права і допускався лише між римськими громадянами, які володіли *jus conubii*. Цей шлюб укладався в спеціальних, визначених законом формах і породжував усі передбачені правом особисті та майнові відносини між подружжям. Неправильним шлюбом визнавався союз між партнерами різного права (між римським громадянином і жінкою іншого громадянства, між переїзниками).

У тих випадках, коли між чоловіком і жінкою існував постійний союз, але вони не володіли необхідними особистими якостями щодо визнання їх сімейного союзу правом, римляни вважали, що такий союз становить собою конкубінат (*concubinatus*) — природний шлюб. Йшлося про встановлене законом стійке (а не короткочасний тимчасовий зв'язок) співжиття чоловіка і жінки з наміром у подальшому створити сім'ю. Конкубінат практично не мав ніяких правових наслідків. Конкубіна не могла поділяти становище свого співмешканця. Діти, народжені в конкубіті, набували статусу матері. За певних умов вони мали право на утримання батька і могли успадкувати

частину його майна. Вони не вважалися законними. Проте відрізнялися від незаконних і називалися природними дітьми (*liberi naturales*).

До виникнення когнатського споріднення сімейні відносини між рабами не мали ніякого значення. Але з того часу римляни певною мірою визнавали і родинні зв'язки рабів, які проявлялися в сімейних союзах рабів — контуберніумах (*contubernium*).

У ранній період римської історії правильний (законний) римський шлюб називався *sit tapi tagiis* (шлюб з чоловічою владою). За цим шлюбом жінка потрапляла в повну залежність від чоловіка чи домовладки, якщо чоловік сам знаходився під владою батька. Вона була на становищі дочки у батьків свого чоловіка, втрачала родинні зв'язки зі своїми батьками і родичами. Влада чоловіка в цьому шлюбі була безмежна.

Давнім способом або давньою формою укладення шлюбу за згодою була коемпція (*coemptio*) або купівля чоловіком дружини.

Другою передбаченою законом формою укладення шлюбу була так звана конфареація (*confareatio*). Це була релігійна форма, яку застосовували патриції, за якою в присутності свідків і жерців з дотриманням певного церемоніалу і виголошенням визначених урочистих слів приносили Юпітеру жертву.

Найбільш поширеною і простою формою укладання шлюбу був *usus*, тобто шлюб внаслідок безпосереднього проживання жінки у домі чоловіка протягом року. Але вже Закони XII таблиць допускали можливість укладання шлюбу, за яким дружина не підпадала під повну владу чоловіка. Жінка мала право перешкодити встановленню влади чоловіка, покидаючи дім чоловіка на три доби підряд (*usurpatio trinocti*), цим самим перериваючи перебіг давності володіння. Таким чином вона зберігала незалежність. Поступово на зміну шлюбу *sit tapi* приходять новий шлюб без влади чоловіка *sine tapi mariti*, і вже в класичний період римського права він остаточно витісняє шлюб з чоловічою владою. При шлюбі без чоловічої влади дружина виходить з-під необмеженої влади свого чоловіка. Вона або зберігала за собою статус

особи свого права, або продовжувала перебувати під владою свого батька. Чоловік за умов шлюбу *sine* тапи не мав влади над жінкою, яка зберігала свою особисту і майнову незалежність.

Август змушений був прийняти ряд законодавчих актів з метою зміцнення шлюбних відносин і припинення зловживань свободою розлучень. Він намагався стимулювати укладання шлюбів і дітонародження. Встановлюється кримінальна відповідальність за порушення шлюбної вірності, вводиться обмеження майнового порядку.

Наприклад, чоловіки віком з 25 до 60 і жінки з 20 до 50 років, що не брали шлюбу, не мали права бути спадкоємцями за заповітом, а ті, що знаходилися в шлюбі, але не мали дітей, могли одержати тільки половину заповіданого майна. При цьому бездітність розумілась по-різному для чоловіків і жінок. Чоловіки не вважалися бездітними за наявності хоча б однієї дитини, а жінки — тільки трьох, вільновідпущеники — чотирьох. Ці заходи не принесли очікуваного успіху, сама сутність шлюбу без чоловічої влади не похитнулась.

З часом саме шлюбу *sine* тапи набув найбільшого поширення, тоді як "правильні" форми шлюбу усе більш занепадали, зберігаючи головним чином у жрецьких і патриціанських родин.

Умови вступу до шлюбу

Для того, щоб шлюб вважався дійсним, необхідна була одночасна наявність деяких суттєвих і обов'язкових передумов. Від наречених вимагалось володіти *jus conubii* (право вступати в шлюб), мати *affectio maritalis* (намір подружжя жити саме у шлюбі), бути статевозрілими та укладати шлюб у передбаченій правом формі.

Римський шлюб могли укладати тільки особи, за якими було визнано право вступати в шлюб (*jus conubii*) як необхідний елемент цивільної правоздатності. Цим правом були наділені тільки римські громадяни.

Римський шлюб міг укладатися тільки тоді, коли союз чоловіка і жінки будувався з наміром жити у шлюбі. У давньому праві *affectio maritialis* не був обов'язковим для наречених, достатньо було, щоб цей намір виявив домовладика відповідної сім'ї. У класичному праві наявність *affectio maritalis* був необхідним і нареченим, і домовладикам їх сімей, а у посткласичному праві такий намір вимагався лише від осіб, які вступали до шлюбу.

Римський шлюб могли укласти тільки особи, які спроможні були здійснювати природну мету шлюбу, тобто особи, які були статевозрілими: жінки з 12 років, а чоловіки з 14 років.

Для того, щоб здійснити всі правові дії, шлюб повинен був укладатися у формі, передбаченій законом: *coemptio*, *confereatio* та *usus*.

Крім існування конститутивних умов, при укладенні шлюбу враховували так звані шлюбні перешкоди, тобто обставини, наявність яких може призвести до припинення шлюбу.

Перешкодами для одруження були:

перебування у шлюбі нареченого чи нареченої на момент укладання шлюбу. Римське право визнавало тільки моногамний шлюб. Ніяких перешкод для вступу до другого шлюбу після розірвання першого римське право не містило;

душевна хвороба, якщо нею захворів один з наречених до укладання шлюбу. Коли хвороба настала після укладання шлюбу, шлюб міг бути збережений або розірваний;

споріднення. Кровне споріднення не допускало шлюбу. Споріднення по прямій лінії у всіх випадках було перешкодою для вступу до шлюбу. По боковій лінії в найдавніші часи не допускались шлюби між родичами виключно до шостого ступеня, в період республіки і на початок імперії — до другого—третього ступеня.

Перешкодою до вступу в шлюб було також близьке свояцтво. Так, шлюби між усиновителями і усиновленими були заборонені; молодший брат не міг брати за дружину вдову старшого брата і навпаки.

Не дозволялися шлюби між дядьком і племінницею, тіткою і племінником, між опікуном і підопічним. З поширенням християнства вимоги до відсутності близького споріднення зросли;

траурний рік. Суворий моногамний характер римської сім'ї не допускав багатоженства. Ніяких перепон для вступу до другого шлюбу після розірвання першого римське право не містило. Після смерті чоловіка вдова не повинна була одружуватися протягом не менше як 10 місяців. Метою цього обмеження був, з одного боку, прояв поваги до пам'яті покійного, а з другого — усунення сумніву у визначенні батьківства дитини, що народжувалася за цей час. Якщо вдова порушувала цю умову, то її шлюб визнавався, однак сама вона піддавалася безчестю;

обіт безшлюбності і духовний сан. Весталки в язичницьку епоху не могли одружуватись до 13-річного віку. Після прийняття християнства на усе духовенство римо-католицького обряду було поширене обітництво цілібату, тобто безшлюбності. У сімейному законодавстві імператора Августа були введені деякі інші обставини, які заперечували укладання шлюбу. Зокрема заборонялися шлюби між вільнонародженими та вільновідпущеницею з поганою поведінкою, а особливо був заборонений шлюб між сена-торами і актрисами. Провінційний магістрат не мав права вступати до шлюбу з громадянкою даної провінції. Ця заборона мала двояку мету: виключити можливість тиску на волю нареченої й перешкодити виникненню сімейного впливу на державні інтереси через магістрат. Воїнам взагалі заборонялося вступати в шлюб. Витрати на утримання родини лежали, природно, на чоловікові, тому що шлюб був патріархальним, по чоловіку, звичайно, не заборонялося розпоряджатися приданим, принесеним дружиною. Воно було його власністю.

Припинення шлюбу

Шлюб як постійний зв'язок між чоловіком і жінкою міг припинитися лише під дією юридичних фактів — природних та людських подій.

Шлюб припинявся внаслідок смерті одного з членів подружжя, або втрати свободи (громадянська смерть), втрати громадянства, розлучення (юридична формула розлучення — *a tepsa et torn* — від стола і ложа відлучити).

Втрата свободи мала місце внаслідок взяття у полон або обернення в рабство. Жінка не мала права вступати у новий шлюб протягом п'яти років. Якщо чоловік повертався з полону в Рим, то правильний шлюб продовжувався.

При втраті громадянства шлюб вважався дійсним тільки згідно з правом народів (*jus gentium*).

Одним із основних принципів римського сімейного права було дотримання абсолютної свободи розлучення в усі часи Римської держави.

Проте повна свобода розлучення породжує певні негативні наслідки. В імператорський період, особливо з утвердженням християнської релігії, встановлені істотні обмеження розлучення. Розлучення за взаємною згодою було заборонено. Згодом були вироблені певні підстави до розлучення: порушення подружньої вірності, посягання на життя одного з подружжя, нездатність до дітонародження, до шлюбного життя, вступ до монастиря одного з подружжя. При розлученні без поважної причини накладався штраф.

При шлюбі сит тапи вимагати розлучення мав право тільки чоловік. Така свобода розлучення мала певні негативні наслідки. Згодом законодавство визначило підстави для розлучення, які істотно обмежували право чоловіка на розлучення. Такими підставами слугували: порушення подружньої вірності, чаклунство на дітей, постриження в ченці, вчинення перешкод чоловікові до вживання вина.

При шлюбі *sine* тапи розлучення (*divertium*) відбувалося односторонньою заявою як з боку чоловіка, так і жінки, а також за взаємною згодою обох сторін. В імператорський період, особливо з утвердженням християнської релігії, були встановлені істотні обмеження розлучення. За Юстиніана було заборонене розлучення за спільною згодою сторін. Що стосується розлучення за заявою однієї зі сторін, то воно допускалося лише у випадках, які прямо були вказані в законі. Наприклад: порушення подружньої вірності; посягання одного з подружжя на життя іншого; нездатність до дітонародження, до шлюбного життя; вступ до монастиря одного з подружжя; державна зрада одного з подружжя.

Розлучення не потребувало ніякої урочистої форми, однак законодавство наказувало, щоб про розлучення повідомлялося публічно у присутності семи свідків з метою внесення ясності у сімейне становище громадян.

По переказам, перший розвід у Римі мав місце в 231 р. до н.е., однак, мабуть, що родини в Римі розпадалися і раніш. Так у Законах XII таблиць уже зустрічається стаття, що регулює цю сферу сімейно-шлюбного права.

Розвід був доступний чоловіку при усіх формах шлюбу, для дружини тільки в шлюбі *sine manu*. Для формального розводу чоловіку досить було вимовити дружині «Бери свої речі і йди геть» і відняти ключ (IV.3.).

Також Законам XII таблиць відомий і інститут опіки, що встановлювалася над жінками («V.I ...унаслідок властивого ним легкодумства...»[1], неповнолітніми, божевільними і марнотратами (V.7. а.б.).

Закони Дванадцяти таблиць підтверджували Закони Каїулея старовинна заборона шлюбів між патриціями і плебеями. За даними традиції, лише в 445 р. згідно із законом, запропонованому трибуном Канулієм, ця заборона знімалася, і шлюби, укладені між патриціями і плебеями, признавалися законними.

Одним із обрядів припинення шлюбу було принесення у жертву частини свого майна богині Церері, яка вважалася покровителькою шлюбів. Це робилося тому, що існував принцип – хто розриває шлюбні узи, той повинен бути покараний. Однак, згідно з царськими законами, це правило не застосовувалося в тих випадках, коли дружина здійснювала прелюбодіяння або ж була п'яницею. Ці злочини були в очах римлян достатньо тяжкими і винні піддавалися за це найсуворішому покаранню – смертній карі. Так, чоловік, що спіймав дружину на прелюбодіянні, міг вбити її не залежно від того чи був укладений шлюб *cum manu* або *sine manu*.

Щоправда, в стародавню епоху існував досить цікавий інститут, в якому наука, ще не повністю розібралася – сімейний суд. До компетенції сімейного суду, як вважає більшість науковців, входили всі найважливіші питання сімейного життя (в тому числі, звичайно, він збирався у випадку розлучення). Сімейний суд складався з числа родичів і тому був досить добре знайомий з особливостями шлюбного життя подружжя. Отже, враховуючи зазначене, можна зробити висновок, що воля чоловіка щодо розірвання шлюбу не була вже й така безмежна. Вона обмежувалася певними підставами для розірвання, рішеннями сімейного суду і, врешті решт, моральним осудом суспільства.

Крім того в сімейні справи від імені суспільства втручалися також цензори. Зокрема, відомий випадок, коли в 450 році від заснування Риму цензори М. Valerius Maximus та С.І. Vbulcus виключили Люція Антонія (L. Antonius) з членів сенату за вчинене ним розлучення без скликання сімейного суду¹. Але, незважаючи на певні обмеження свавілля чоловіка, дружина в шлюбі *cum manu* була повністю залежною від нього і не могла бути ініціатором розлучення.

Поступово, особливо після зазначених подій, римляни більш спокійно відносяться до розлучень аж до кінця республіканського періоду, коли ступінь розбещеності суспільства досягає апогею і кількість розлучень суттєво збільшується.

¹ А. Казанцев. О разводах по римскому праву. – Киев: 1892. – С. 183

Особисті та майнові відносини подружжя

Відносини подружжя у шлюбі *sit тапи* істотно відрізнялися від відносин у шлюбі *sine тапи*. Це були два суттєво різні види шлюбних зв'язків.

Відносини подружжя у шлюбі з чоловічою владою (*sit тапи*). Жінка цілком підпорядковувалася владі свого чоловіка. В особистому відношенні жінка підлягала юридично необмеженому праву чоловіка, який міг домагатися її від кожної третьої особи, її родичів і проти її волі. Однак жінка отримувала родове ім'я чоловіка і розділяла його громадянське становище, місце проживання чоловіка було обов'язковим для неї, вона потрапляла у число спадкоємців після смерті чоловіка нарівні з дітьми.

Жінка була позбавлена правоздатності в галузі майнових відносин, тому не могла самостійно укладати цивільно-правові угоди і виступати в суді. Все майно, яке жінка мала до шлюбу або набувала будь-яким чином за час шлюбу, автоматично ставало власністю чоловіка.

Відносини подружжя у шлюбі без чоловічої влади (*sine тапу*). Шлюби *sine тапу* були типовими у класичний і післякласичний періоди розвитку римського права. Жінка зберігала правовий статус, який мала до вступу в шлюб. Влада чоловіка на неї не поширювалася. Тому саме укладання шлюбу *sine тапу* не впливало на її правоздатність і дієздатність. При шлюбі *sine тапу* принцип підлеглості поступився місцем принципу рівності:

подружжя було зобов'язане допомагати і поважати одне одного, а також утримуватися від будь-яких дій, які загрожували їхньому союзу;

жінка мала ім'я чоловіка;

жінка мала одне місце проживання з чоловіком, поділяла його громадянське становище;

чоловік повинен був утримувати жінку;

чоловік був захисником жінки та її представником в суді;

між подружжям не допускалися штрафні позови;

чоловік мав право вимагати від жінки ведення домашнього господарства.

Майно подружжя продовжувало залишатися у роздільній власності. Жінка мала право самостійно володіти, користуватися і розпоряджатися своїм майном, але вона могла передати чоловікові право управління своїм майном. До майнових відносин подружжя належать придане і дошлюбне дарування. Придане (dos). Майно, яке у зв'язку з укладенням шлюбу жінка віддавала своєму чоловікові для задоволення потреб сумісного життя, мало назву "придане".

Приданим було не все майно дружини, а тільки те, що спеціально призначалося для цієї мети і передавалося чоловікові самою дружиною, її домовладикою чи іншими особами. Спершу мета приданого полягала в полегшенні майнового тягара чоловіка на утримання сім'ї, а пізніше забезпечення непохитності шлюбного союзу.

У республіканський період придане відразу переходило в повну власність чоловіка, і навіть після припинення шлюбу воно не поверталось дружині ні за яких умов. Це породило ряд негативних наслідків. Внаслідок повної свободи розлучення і знівелювання моральних засад наприкінці періоду республіки кількість розлучень зростала. Шлюб починає набувати форми безсоромного збагачення, що обурювало багатих батьків наречених. Вони вимагають від женихів перед вступом до шлюбу певних обіцянок на випадок його припинення. які поступово перетворюються в шлюбні договори. Преторська практика з часом виробила певні детальні положення.

При припиненні шлюбу у зв'язку зі смертю дружини придане залишалося чоловікові і, навпаки, якщо шлюб припинявся внаслідок смерті чоловіка, придане поверталось жінці. Придане поверталось жінці й тоді, коли шлюб припинявся розлученням за ініціативою чоловіка або з його вини. А якщо жінка вимагала розлучення без будь-якого приводу з боку чоловіка або якщо розлучення сталося внаслідок її поведінки, придане залишалося чоловікові.

Дошлюбний дар (*donatio ante nuptias*). Відома заборона дарування між подружжям, яка діяла у римлян із кінця Республіки, не стосувалася подарунків, зроблених перед шлюбом. Дарування майбутнього чоловіка майбутній жінці увійшло у звичай за часів правління імператора Костянтина (306—337 рр.). Чоловік виділяв частку майна, що дорівнювала приданому, та дарував майбутній дружині. Спочатку майно передавалося перед укладанням шлюбу, за часів правління імператора Юстиніана (527—565 рр.) допускалося дарування і під час шлюбу. Законодавством Юстиніана було встановлено:

donatio за своїм розміром мало відповідати *dos*;

батько чоловіка повинен був давати *donatio* так само, як батько дружини повинен був давати придане;

нерухоме майно, яке входило до *donatio*, не підлягало відчуженню;

під час існування шлюбу жінка не могла вимагати видачі дару.

Якщо шлюб припинявся з вини жінки, то вона втрачала на користь чоловіка придане і не могла вимагати передачі *donatio*. Якщо шлюб припинявся з вини чоловіка, то він повинен був повернути жінці *dos* і передати їй *donatio*.

Якщо дружина у випадку безпідставного розлучення зі свого боку ризикує втратою приданого, вона зацікавлена в тому, щоб чоловік, отримуючи придане, виділяв певну (приблизно рівну приданому) частину свого майна для подібної гарантії дружині. Це положення не було нормою, правовим обов'язком чоловіка, проте його суворо дотримувалися внаслідок моральних засад. В епоху Юстиніана зазначені норми набули подальшого розвитку. Це дало змогу у відповідь на передане чоловіку придане здійснити відповідне дарування не тільки до шлюбу, а й після його укладення. Насправді дарування тут не було. Чоловік залишався власником майна, яке обіцяв дружині замість приданого, користувався ним, як і раніше, однак при розлученні з його вини це майно переходило у власність дружини як штрафна компенсація. Найімовірніше, це був заклад на випадок розлучення,

при якому дружина не тільки мала право вимагати назад придане, а й могла домогтися передачі цього умовного дарування з боку чоловіка.

Батьківська влада

Встановлювалась така влада передусім над дітьми, народженими в римському законному шлюбі. На дітей, народжених в незаконному шлюбі, в конкубінаті, а також в будь-якому фактичному спільному житті, батьківська влада не поширювалася. Вони були чужими для нього.

Мати дитини була завжди відома, навіть якщо вона зачала поза шлюбом. Батьком дитини вважали того, хто знаходиться у шлюбі з матір'ю дитини. Це юридична презумпція - положення, що не потребує доказів. Крім народження дітей в законному шлюбі, батьківська влада встановлювалась шляхом узаконення або усиновлення.

Узаконення - встановлення батьківської влади над власними дітьми, але народженими поза шлюбом. Так, батько міг визнати своїми дітей, народжених в конкубінаті. Узаконення провадилось за встановленою формою.

Усиновлення - встановлення батьківської влади над чужими дітьми, з якими батько кровними узами не пов'язаний. Усиновлення провадилось в формі арогації чи адопції. Арогація застосовувалася для усиновлення осіб свого права, тобто повнолітніх і самостійних в правовому плані, адопція - для осіб чужого права, тобто тих, що знаходилися під владою домовладки. З часом формалізм усиновлення був значною мірою спрощений і його здійснювали на основі заяви перед судом чи імператором.

Батьківська влада припинялася внаслідок:

а) смерті батька чи дітей; б) звільнення з-під батьківської влади. Фактично батьківська влада була довічною навіть в розвиненому римському праві.

Досягнення сином повноліття, заснування власного дому, сім'ї та господарства не припиняли батьківської влади і не послабляли її. Лише досягнення сином високого громадського становища (посади консула, префекта, магістра) звільняло його від батьківської влади.

Влада батька над дітьми була безмежною. Він мав право на життя і смерть дітей з моменту народження їх: міг зберегти життя новонародженому чи викинути його, продати в рабство, застосувати будь-які покарання.

У майнових відносинах батька і дітей так само безроздільно володарював батько. Домовладика - єдиний і неподільний власник сімейного майна. Майно, набуте дітьми, автоматично було власністю батька. При цьому майнова залежність дітей не послаблювалася з їх віком. Діти не мали права від свого імені здійснювати цивільно-правові угоди. Послаблення і диференціація влади батька - наслідок зміни виробничих відносин, розкладу патріархальної сім'ї, індивідуалізації приватної власності, розвитку торгівлі. Ці фактори зумовили необхідність майнової незалежності повнолітніх членів сім'ї.

Термінологічний словник

- adoptio* — вид всиновлення, за яким всиновлювалася особа, яка на момент всиновлення перебувала під батьківською владою
- adoptio naturam imitatur* — всиновлення здійснюється за законами природи
- affectio maritalis* — намір бути в шлюбі
- arrogatio* — вид всиновлення, за яким всиновлювалася особа, яка на цей час не перебувала під владою батька
- cum manu* («з рукою») — шлюб із чоловічою владою
- dos* — посаг
- dos adventicia* — посаг, наданий самою нареченою або третьою особою
- dos aestimata* — оцінка посагу
- dos profecticia* — посаг, наданий домовладикою, батьком або дідом нареченої
- emancipatio* — звільнення з-під влади батька,
- familia* — сім'я
- ius conubii* — право брати законний римський шлюб
- ius vitae ac necis* — право життя та смерті
- matrimonium iuris civilis* — законний римський шлюб
- matrimonium iuris gentium* — шлюб укладений між вільними особами, що не мали права на законний римський шлюб
- pater familias* — батько сімейства, володар дому, особа свого права
- patria potestas* — батьківська влада
- sine manu* («без руки») — шлюб без чоловічої влади.

Список використаної літератури

1. Всеобщая история государства и права. Под ред. К. И. Батыра. Москва: Былина, 1996.
2. Методическое пособие по изучению курса основ римского права. Составитель Е. А. Скрипилев. Москва. 1995.
3. Римское частное право: Учебник/под ред. Проф. И.Б.Новицкого и проф. И.С.Перетерского. – М.: Юриспруденция, 1999. – 512с.
4. Хрестоматия по всеобщей истории государства и права. Под.ред. Черениловского З.М Москва: фирма Гардарика, 1996.
5. Гиро Поль. Быт и нравы древних римлян. – Смоленск: Русич, 2002. – С.39.
6. Дождев Д.В. Римское частное право: Учебник для юридич. вузов и факультетов / Под общей ред. чл.-корр. РАН, д. юр. н., проф. В.С.Нерсисянца. Изд. 2-е, изм. и доп. – М.: Издательская группа НОРМА–ИНФРА-М, 1999. – С.317;
7. Черниловский З.М. Римское частное право: [Учеб. пособие]. – М.: Проспект, 2001. – С.70–71.